

Memòria i monument en el nostre temps¹

A primera vista, un reportatge històric a la televisió o un film sobre un personatge o un esdeveniment contribueixen a la memòria col·lectiva més i millor que un monument commemoratiu. Al costat d'un monument passen els ciutadans atrafegats i distrets, sense aturar-se i sense conèixer-ne el significat. Fins i tot molts dels habitants d'una ciutat desconeixen l'existència de la major part dels monuments que rememoren fets i personalitats del passat del seu país. Però el reportatge televisiu, el film i l'exposició passen. En canvi, el monument roman a la vista de tots, fins i tot dels que no veuen ni reportatges ni films de tema històric. Allò de què parlen els monuments de les places, els jardins i els carrers acaba sonant vagament als ciutadans i ciutadanes de manera similar al que passa amb els noms de les vies públiques. Com en el cas del nomenclàtor urbà, els monuments fomenten la predisposició i la receptivitat per a rebre informació bàsica sobre allò que aquells commemoren de la història de Catalunya, de la ciutat, del món. Semblen un indicador del que cal recordar. El monument, tant si al seu voltant es fan cerimònies periòdiques com si no, és sempre cultural, està relacionat amb un culte, amb una religió cívica inseparable de la memòria que alimenta la identitat col·lectiva de les persones corrents. Sense identificació es produeix l'anòmia, i aquesta promou la manca de responsabilitat de la persona. La memòria col·lectiva és indispensable per a la cohesió social. No hi ha memòria sense polítiques de la memòria, i l'erecció de monuments commemoratius en forma part.

El monument no substitueix la informació escrita. Sempre ha calgut un coneixement mínim dels fets i del seu significat per a interpretar un monument, atès que vol ser un símbol, i tot símbol necessita una interpretació bàsica. L'escola i la divulgació periodística, radiofònica i televisada hi tenen un paper imprescindible.

El monument commemoratiu del segle XIX era narratiu. Al costat dels símbols i les al·legories d'arrel neoclàssica, hi havia les escenes al·lusives, més o menys realistes, igual que a la pintura vuitcentista d'història, i sovint en forma de relleus. El monument noucentista ja és més difícil de desxifrar, amb una figura femenina que representa la pàtria, la humanitat o la llibertat, i només un medalló o un bust amb el retrat, fidel o idealitzat, del personatge que es vol rememorar. La inscripció o la dedicatòria sempre han tingut un paper fonamental en el monument commemoratiu. Però en l'època més recent el predomini de l'abstracció ha tendit a fer encara menys intel·ligible a primera vista el significat del monument, i més necessària una explicació i, a sobre, hi ha la tendència actual a col·locar la dedicatòria o la làpida explicativa en posició horitzontal i a terra, de manera que resulta menys visible que col·locada al pedestal, com es feia abans. El monument és la forma que pren la història per mitjà de l'art. I l'art abstracte és, en principi, enemic de l'al·legoria i de la rememoració.

Convé recordar que l'ús de l'abstracció apareix ja a l'art públic de Barcelona al començament dels anys seixanta del segle XX. No és un fenomen recent. La novetat del període posterior al

---

1. Aquest text va ser presentat l'any 2011 al col·loqui *Espai urbà, memòria i ciutadania: restauracions i ressignificacions del patrimoni democràtic*. Universitat Autònoma de Barcelona-Generalitat de Catalunya.

1979 va ser aplicat l'abstracció al monument dedicat a un personatge. D'altra banda, l'art figuratiu no ha desaparegut en els temps darrers i el monument a Lluís Companys de l'any 1998, a prop de l'Arc de Triomf, n'és una prova. Alguns consideren que el monument commemoratiu és una imposició del poder polític i dels grups de pressió, i això per honorable que sigui la causa invocada. Alguns arquitectes consideren que sovint l'art al carrer és una manera de dissimular o compensar nyaps urbanístics.

El progrés tecnològic permet avui als arquitectes fer edificis *escultòrics* que resulten més espectaculars, més emblemàtics i, per tant, més propagandístics que qualsevol escultura des del punt de vista de l'empresa, el poder municipal o de la institució que els aixeca. Dificilment un escultor pot competir amb la torre Agbar de Barcelona o amb la torre de Collserola — veritable monument als Jocs Olímpics del 1992— o amb el Museu Guggenheim de Bilbao. D'altra banda, en el període recent abunda molt més l'escultura al carrer que el monument commemoratiu. L'art al carrer és utilitzat com a element educatiu de l'estètica contemporània de cara a un públic que li és sovint rebeç, i també com a mitjà per a donar alguna identitat a barris perifèrics recents i sense imatge pròpia, encara que no resultin més impersonals que moltes zones urbanes més antigues i més properes al centre urbà.

El debat que qüestiona l'escultura pública condiona encara més el futur del monument commemoratiu en una època individualista, que desvalora el passat i no cultiva la tradició col·lectiva. En el pròleg del llibre catàleg de l'exposició *Barcelona, espais i escultures* (1988), l'aleshores alcalde de Barcelona, Pasqual Maragall, deia que la ciutat no pot viure «d'una espècie de litúrgia del passat» i que cal donar als espais públics una «autoria» artística contemporània.

Malgrat tot, en aquest marc poc propici, la pressió de les associacions cíviques i la consciència de la necessitat de reactivar la memòria han continuat promovent monuments commemoratius encara que a un ritme decreixent. A Barcelona sembla finalitzada l'època dels monuments commemoratius, una època que començà amb l'Exposició Universal del 1888 i que ha durat fins fa ben poc. D'altra banda, pel que fa als monuments de la memòria democràtica, catalanista i antifranquista, s'han assolit ja els referents bàsics que calia rememorar, encara que amb retard. La fi dels monuments commemoratius sembla un fet. Per exemple, a Reus es col·locaren cinc escultures a l'espai públic durant l'any 2010. Resulta, així, la ciutat catalana on se n'han erigit més en aquest sol any, però cap d'elles no té caràcter commemoratiu. L'art públic compleix la finalitat de donar identitat a espais urbans impersonals, però ha deixat d'alimentar la memòria.

Monuments del 1977 al 2009

El nostre objecte és analitzar l'erecció de monuments commemoratius des de la fi de la dictadura franquista fins al 2009, per tant, durant trenta-dos anys. Per elaborar una relació dels monuments commemoratius a Barcelona tenim el llibre de Judit Subirachs *L'escultura commemorativa a Barcelona, 1936-1986* (1989) i el més recent *Art Públic, Barcelona*, amb Ignasi de Lecea, Jaume Fabre, Carme Grandas, Josep M. Huertas, Antoni Remesar i Jaume Sobrequés com a autors principals. Aquesta és una obra editada per l'Ajuntament i la Universitat de Barcelona el 2009 i el catàleg que publica continua essent també un web consultable per Internet. El 2015 es publicà *Barcelona, ciutat d'escultures. Barcelona, City of*

Scultures, un llibre divulgatiu de cent setanta-nou pàgines, obra de Lluís Duran i editat per l'Ajuntament de Barcelona i l'editorial Àmbit. Anteriors a aquestes obres foren el volum de Jaume Fabra, Josep M. Huertas i Pere Bohigas, *Monuments de Barcelona*, editat l'any 1984 per l'Avenç i l'Ajuntament de Barcelona, i els tres volums d'*Estatuaria pública de Barcelona*, de Manuel García-Martín, editats per Catalana de Gas entre el 1984 i el 1986.

En fer una relació d'intervencions i iniciatives en aquest camp, cal tenir en compte no només l'erecció de nous monuments sinó també la restauració i reposició dels que havien estat retirats després de la desfeta republicana del 1939, així com la demolició dels que volien perpetuar la memòria franquista.

Del conjunt global cal destacar dos espais de memòria arquetípics. Un és el Fossar de les Moreres, espai antic però completament remodelat i dignificat que es troba al costat de la basílica gòtica de Santa Maria del Mar. És el lloc on van ser enterrats els defensors de la ciutat en el setge del 1714 i ha estat espai commemoratiu de memòria des del 1913. En els temps recents ha continuat essent el lloc de concentració, en concret dels independentistes i sobretot dels extraparlamentaris, cada Onze de Setembre.

L'altre espai de memòria, aquest força recent, és el Fossar de la Pedrera, al cementiri de Montjuïc, al voltant de l'auster mausoleu del president Lluís Companys. Està dedicat a les víctimes de la repressió franquista i als lluitadors contra la dictadura. Aquests són dos exemples d'espais memorials i mereixen una atenció especial. Tots dos són objecte de commemoracions periòdiques, encara que el primer, a Ciutat Vella, és molt més actiu en trobar-se a la ciutat dels vius i no, com l'altre, apartat i situat a la ciutat dels morts. El Fossar de les Moreres disposa d'una associació tutelar: el Memorial 1714, que, a més d'haver influït molt en la configuració de l'espai, renova setmanalment les flors que col·loca a la part baixa del peveter corbat, on crema una flama perpètua. Resulta, així, aquest espai una perfecta tomba del soldat desconegut. Al peu del peveter, una inscripció explica el motiu de l'homenatge: «Als morts en defensa de les llibertats i constitucions de Catalunya en el setge de Barcelona (1713-1714)». Les flors renovades atreuen la vista dels vianants vers la inscripció. A l'altre gran espai memorial, al Fossar de la Pedrera, han intervingut diverses associacions, com veurem. D'aquests dos espais, en tornarem a parlar al final.

Intervencions a Barcelona en l'àmbit dels monuments commemoratius, 1977-2009

- Reposició, a l'estiu del 1977, del monument a Rafael Casanova a la cantonada d'Alí Bei i ronda de Sant Pere, associat a la celebració de l'Onze de Setembre des del començament del segle xx; del monument a Francesc Layret a la plaça de Goya, i del de Pau Claris al costat de l'Arc de Triomf.
- Restabliment, el 1978, de la dedicatòria i el retrat en relleu del doctor Martí i Julià, dirigent de la Unió Catalanista, a l'avinguda Diagonal-plaça de la Reina Maria Cristina.
- Inauguració, el 1978, del monument al doctor Trueta.
- Retirada, el 1979, de l'escut i la inscripció del monument a la victòria franquista del Cinc d'Oros, però no es restableix el bust de Pi i Margall ni la imatge de la República, car la plaça havia estat rebatejada com a plaça de Joan Carles I.

- Retirada, el 1979, del monument als trenta-cinc catalans de la centúria Verge de Montserrat, morts a Espinosa de los Monteros l'octubre del 1936. Havia estat inaugurat el 1952.
- Inauguració, el 1979, del monument a Pere Relats.
- Retirada, el 1980, del monòlit a l'avinguda Diagonal, davant d'El Corte Inglés, erigit el 1939 en memòria de la mort de nou aviadors de la Legió Còndor en un vol Barcelona-Stuttgart. Recordava la intervenció de l'aviació alemanya en els bombardeigs de la ciutat.
- Inauguració, el 1980, del segon monument a Anselm Clavé, el de la via Júlia.
- Inauguració, el 1980, del monument a la Resistència, per iniciativa de l'Associació Catalana d'Expresos Polítics. Es col·loca dins del recinte del Parlament de Catalunya.
- Inauguració, el 1980, del tercer monument al timbaler del Bruc a Barcelona, davant la caserna del Bruc.
- Es treuen, el 1981, la inscripció i l'escut falangista del monument a José Antonio Primo de Rivera, a l'avinguda Infanta Carlota, futura avinguda de Josep Tarradellas, i resta sense significat. Més tard serà del tot desmuntat i desapareixerà.
- Inauguració, el 1981, del monument a Antonio Machín.
- Inauguració, el 1981, del monument a Ausiàs March a l'institut de batxillerat que porta el seu nom.
- Inauguració, el 1981, del monument a Fèlix Rodríguez de la Fuente.
- Inauguració, el 1982, del monument a Pompeu Fabra, a la plaça de Lesseps.
- Inauguració, el 1982, del monument a Blas Infante, andalucista afusellat durant la Guerra Civil.
- Inauguració, el 1982, del monument a Pau Casals.
- Inauguració, el 1982, del monument a Emili Vendrell.
- Inauguració, el 1982, del monument a mossèn Clapés.
- Inauguració, el 1982, del monument al mestre Balcells.
- Inauguració, el 1983, del monument a Pablo Picasso.
- Inauguració, el 1983, del monument al dramaturg Àngel Guimerà.
- Inauguració, el 1983, del monument a Nicolau Maria Rubió i Tudurí.
- Inauguració, el 1984, de *La Pietat*, obra dedicada als immolats en defensa de Catalunya, dins del recinte del Parlament de Catalunya. Donació de l'Associació Pro-Memòria als Immolats per la Llibertat a Catalunya. Una còpia de l'obra serà col·locada al Fossar de la Pedrera el 1986.
- Inauguració, el 1984, a la plaça de Palau del monument al general Josep Moragues, víctima de la repressió borbònica després de la desfeta catalana a la Guerra de Successió espanyola. Fou retirat més tard i substituït pel nou a la plaça de Pau Vila, prop de l'antic Portal de Mar, on estigué exposat durant molts anys el cap del general dins una gàbia després de la seva execució. Més tard es reposà el monument figuratiu a la plaça de Palau, davant de l'Escola de Nàutica.
- Inauguració, el 1984, del monument a la Colometa (a Mercè Rodoreda).
- Inauguració, el 1984, del monument a Francisco de Goya, promogut pels aragonesos.
- Inauguració, el 1984, del monument a Folch i Torres.
- Inauguració, el 1984, del monument a Alexandre Cirici a Sarrià.

- Restabliment, el 1985, del monument al doctor Bartomeu Robert, erigit el 1910. No es col·locà a la plaça de la Universitat, el seu emplaçament originari, a causa de la previsió de l'enllaç de dues estacions de metro, sinó a la plaça de Tetuan, però sense canviar el nom de la plaça amb la incoherència corresponent.
- Inauguració, el 1985, del monòlit a Carlos Gardel.
- Inauguració, el 1985, del medalló a Antoni Gaudí.
- Canvi de la dedicatòria, el 1986, del monument als que foren afusellats com a enemics de la República durant la Guerra Civil al fossat de Santa Helena al castell de Montjuïc (erigit el 1940). La inscripció «Caídos por Dios y por España, ¡presentes!» fou substituïda per «Honor y gloria a todos los que dieron la vida por España», una dedicatòria molt més ambigua que la que a Tarragona, Girona i altres ciutats havia substituït poc després del 1979 a la de la postguerra. El canvi consistí a dedicar aquests monuments a tots els morts a conseqüència de la Guerra Civil, del 1936 al 1939, una dedicatòria que englobava els dos bàndols i incloïa així els vençuts afusellats o morts a la presó. També van desaparèixer els símbols del monument als caiguts de l'avinguda Diagonal.
- Retirada, el 1986, de l'estàtua eqüestre del general Franco (1963) del Pati d'Armes del castell de Montjuïc per a ser traslladada al museu militar del mateix castell.
- Restabliment, el 1986, de la dedicatòria del monument als voluntaris catalans que lluitaren al costat de França a la Primera Guerra Mundial. La inscripció havia estat treta als primers temps de la dominació franquista. La nova inscripció incloïa els catalans morts que havien lluitat per la llibertat a la Segona Guerra Mundial, tal com demanava l'Amicale des Anciens Guerrilleros Espagnols en France. El monument havia estat inaugurat el 14 de juliol de 1936.
- Inauguració, el 1986, del Fossar de la Pedrera al cementiri de Montjuïc, al voltant del mausoleu al president Lluís Companys.
- Inauguració, el 1986, del monument als immigrants, «els altres catalans», a la via Júlia.
- Inauguració, el 1986, del monument a Gaspar de Portolà, primer governador de Califòrnia, situat al castell de Montjuïc.
- Inauguració, el 1986, del monument a Gotthold E. Lessing al jardí de la Universitat de Barcelona.
- Inauguració al Parc de la Ciutadella, el 1987, del monument als barcelonins morts als camps d'extermini nazis.
- Inauguració, el 1988, del monument a les Brigades Internacionals.
- Inauguració, el 1988, del monument a l'actriu Margarita Xirgu.
- Inauguració, el 1989, de l'espai memorial del Fossar de les Moreres. El primer projecte és del 1981.
- Inauguració, el 1989, del monument al pagès Pere Farinetes a la plaça de Comas de les Corts.
- Restabliment, el 1990, del monument, completament reformat, dedicat a la República i a Pi i Margall, que havia estat inaugurat el 1936, abans de la Guerra Civil, al Cinc d'Oros. Fou col·locat a la plaça de Lluçmajor (Nou Barris).
- Inauguració, el 1990, del monument a Francesc Ferrer i Guàrdia a l'avinguda de l'Estadi Olímpic, a Montjuïc. És una rèplica de l'erigit a Brussel·les poc després de l'afusellament de Ferrer, el 1909.

- Inauguració, el 1990, del monument a Rovira i Trias.
- Inauguració, el 1990, del monument al doctor Hahnemann.
- Inauguració, el 1990, del monument a Castelao.
- Inauguració, el 1991, del monument a Francesc Macià a la plaça de Catalunya. El 1977 el diari *Avui* havia obert una subscripció popular i els sis milions de pessetes recollits foren entregats a la Generalitat provisional per a un monument a Macià. Convocat un concurs internacional el 1983, el jurat seleccionà tres obres de les setanta-cinc presentades i les tres foren exposades a Barcelona, Girona, Lleida i Tarragona per a ser votades pel públic. L'elegida presentava una complexitat tècnica que la va fer inviable. De bon antuvi, després de la col·locació de la primera pedra, el 1983, es va haver de canviar l'emplaçament per obres a la plaça. Les desavinences entre l'Ajuntament i la Generalitat comportaren la paràlisi de la realització, el 1987, i el monument final no té res a veure amb el previst.
- Inauguració, el 1991, del monument al mestre Lluís Millet al costat del Palau de la Música Catalana.
- Inauguració, el 1991, del monument a Joan Pañella.
- Inauguració, el 1991, de l'homenatge a l'Exposició Universal del 1888.
- Inauguració, el 1992, al començament de la rambla de Prim del monument *Fraternitat*, una columna dedicada als afusellats pel franquisme, en aquell indret que s'anomenava el Camp de la Bota, al costat de l'actual Diagonal Mar.
- Inauguració, el 1992, de dotze plaques de basalt al centre de la plaça de les Glòries Catalanes que expliquen altres tantes glòries per mitjà d'una antologia de textos que en feren un conjunt epigràfic. Els autors dels textos escollits són Vicens Vives, Abadal, Soldevila, Capmany, Rovira i Virgili, Carles Pi i Sunyer, Jordi Rubió, Narcís Monturiol, Cirici i Campalans juntament amb un extret de l'Estatut de 1979. Han estat retirades aquestes dotze plaques per les obres que s'efectuen en el lloc.
- Inauguració, el 1992, del monument a Pierre de Coubertin al jardí del Museu de l'Esport.
- Inauguració, el 1992, del monument a Joan Salvat-Papasseit.
- Inauguració, el 1992, del monument a Ròmul Bosch i Alsina.
- Inauguració, el 1992, del monument a Alfons Comín.
- Inauguració, el 1992, de la plaça dels Campions amb els noms a terra del esportistes més famosos.
- Inauguració, el 1992, del monument al poeta peruà César Vallejo.
- Inauguració, el 1993, del monument a Petra Kelly.
- Inauguració, el 1993, del monument a Mary Santpere.
- Inauguració, el 1993, del monument a Joaquim Folguera.
- Inauguració, el 1993, del relleu de Pompeu Fabra al vaixell *Uruguay* a la Universitat Pompeu Fabra.
- Inauguració, el 1994, del monument a Pere Castelló.
- Inauguració, el 1994, a Salvà i Campillo a la Universitat Politècnica de Catalunya.
- Inauguració, el 1994, del monument a Álvaro Cunqueiro.
- Inauguració, el 1994, del monument homenatge a Joan Miró.
- Inauguració, el 1995, del monument als Santpere, pare i filla, a la rambla de Santa Mònica.

- Inauguració, el 1995, del monument a la pedagoga Angeleta Ferrer.
- Inauguració, el 1995, del monument al doctor Jacint Reventós.
- Inauguració, el 1996, del monument a Josep M. Batista i Roca per subscripció de trenta-una entitats, entre les quals hi ha els antics Minyons de Muntanya i Noies Guies, el Secretariat de Coordinació Excursionista, l'Anglo-Catalan Society i el Cercle d'Agermanament Occitano-Català.
- Inauguració, el 1996, del monument a Mistral.
- Inauguració, el 1996, del monument a Simón Bolívar.
- Inauguració, el 1996, del relleu a Ramon Llull al carrer de Valldonzella (Universitat Ramon Rull).
- Inauguració, el 1997, del monument a Francesc Cambó a la via Laietana.
- Inauguració, el 1997, del monument *Gràcia a Salmerón*.
- Inauguració, el 1998, del monument a la Mútua Escolar Blanquerna.
- Inauguració, el 1998, del monument a Lluís Companys al costat de l'Arc de Triomf, al passeig que porta el seu nom.
- Inauguració, el 1998, del monument de Josep Tarradellas a l'avinguda que porta el seu nom, abans Infanta Carlota. Tarradellas havia mort deu anys abans.
- Inauguració, el 1999, del monument al general Moragues a la plaça de Pau Vila.
- Inauguració, el 1999, del monument a Enric Prat de la Riba al capdamunt del carrer de Numància.
- Inauguració, el 1999, del monument a Pi i Margall a l'avinguda que porta el seu nom.
- Inauguració, el 1999, del monument a Antoni Gaudí a Sarrià.
- Inauguració, el 2000, de l'homenatge a Joan Brossa.
- Inauguració, el 2000, del monument a Gandhi.
- Inauguració, el 2001, del peveter amb la flama permanent del Fossar de les Moreres.
- Inauguració, el 2001, del monument a Anna Frank.
- Inauguració, el 2001, del relleu sobre l'afusellament de Ferrer i Guàrdia a l'Escola d'Empresarials a l'avinguda Diagonal.
- Inauguració, el 2001, del monument al general Artigas, fundador de l'Uruguai.
- Inauguració, el 2001, del monument a Ernest Lluch.
- Inauguració, el 2001, a Ramon Calsina.
- Inauguració, el 2001, de l'homenatge als professors depurats de la Universitat de Barcelona després de la Guerra Civil (Universitat Pompeu Fabra).
- Inauguració, el 2002, del bust de Ferrer i Guàrdia al campus de la Universitat de Barcelona a Horta.
- Inauguració, el 2002, del monument al poeta J. V. Foix.
- Inauguració, el 2003, del monument a Manuel Carrasco i Formiguera a la plaça d'Adrià, on s'havia previst aixecar-lo el 1938, any del seu afusellament a Burgos.
- Inauguració, el 2003, del monument a les víctimes dels bombardeigs durant la Guerra Civil a la Gran Via, davant del cinema Coliseum.
- Inauguració, el 2003, del monument a les víctimes del terrorisme al costat d'Hipercor, al barri de Sant Andreu.
- Inauguració, el 2004, del monument a Pere Calders.

- Derrocament, el 2005, del monument als caiguts, aixecat el 1952, a l'avinguda Diagonal, davant el Palau Reial després d'haver estat desfet el grup escultòric de Josep Clarà per un grup autodenominat dels Maulets.
- Inauguració, el 2007, del monument a Enric Granados.
- Inauguració, el 2007, del monument a Salvador Allende.
- Derrocament, el 2009, del monument a José Antonio Primo de Rivera a l'avinguda de Josep Tarradellas, aprofitant la llei estatal de la memòria que ordena la retirada de tots els símbols del règim franquista.

Una quantificació i una periodització

Un càlcul a partir d'aquest llistat dóna vuitanta-nou monuments nous, tots ells dedicats a personatges i fets locals o de dimensió catalana, llevat de setze. Del nombre global, uns trenta-dos dels nous estan relacionats amb la memòria democràtica catalanista i antifranquista. Si afegim els cinc monuments que sota el franquisme s'havien retirat i que es van restablir, més les dues dedicatòries reposades, el total és de noranta-sis monuments commemoratius nous o restaurats entre el 1977 i el 2009. Durant el mateix període, cinc monuments de la memòria franquista van ser retirats i a dos més se'ls va substituir la inscripció franquista per una altra. El total d'intervencions resulta ser, així, de cent dos al llarg de trenta-set anys. La mitjana anual ha estat de 2,7 monuments.

Cronològicament, resulta evident la concentració en el període del 1984 al 1993, amb quaranta-una intervencions en nou anys, que registren la mitjana anual de 4,5 intervencions. Durant el sol quadrienni del 1990 al 1993 es registren vint-i-una intervencions. De manera que, malgrat la preeminència emblemàtica de les torres de comunicacions de Norman Foster a Collserola i de Calatrava a Montjuïc, resulta evident que els Jocs Olímpics del 1992 promogueren un període d'auge dels monuments commemoratius, a la vegada que es realitzaven grans transformacions urbanístiques. Es tracta d'un fenomen similar al que havia ocorregut amb l'Exposició Universal del 1888 i amb l'Exposició Internacional del 1929. Després d'una darrera punta el 2006, amb sis intervencions, es registra a continuació una clara tendència descendent.

Una comparació amb l'època franquista

Pot resultar interessant la comparació amb el període franquista, del 1939 al 1975. Sota aquest règim, s'aixecaren a Barcelona seixanta-tres monuments commemoratius i altres set foren reconstruccions de monuments enderrocats al començament de la Guerra Civil. En total, setanta. Les intervencions arriben a vuitanta-sis si s'afegeix que es retiraren sis monuments per ser considerats propis de la memòria catalanista i republicana, després d'haver desfet tres monuments erigits en els anys de la Guerra Civil. Al mateix temps, altres cinc, que ja eren al magatzem municipal des del 1937, foren fosos per a refer la figura de la Mercè a la cúpula de la seva basílica. La mitjana anual d'intervencions fou de 2,3, inferior al promig de 3 del període del 1977 al 2009.

La desaparició de monuments de la memòria catalanista i democràtica formava part del genocidi identitari que el franquisme pretenia imposar als catalans, però aquelles obres no foren pas oblidades. El 1963 circulà clandestinament un opuscle anònim: *Volem les nostres estàtues. 1.ª sèrie [sic]*, Pau Claris, Rafael de Casanova, Dr. Bartomeu Robert. L'autor era l'historiador Ferran Soldevila.

Convé advertir que al costat de la desena de monuments plenament pertanyents a la memòria històrica que promovia el franquisme, n'hi va haver catorze que no formaven part de la seva ideologia i que corresponien a una tradició catalana anterior al període. Alguns exemples són el dedicat al pintor Fortuny (1942), així com els erigits a Ramon Berenguer III (1950), a Joan Maragall (1963), a Narcís Monturiol (1963), al dramaturg modernista Ignasi Iglesias (1965), a l'editor Francesc Matheu (1968) o a l'historiador Francesc Carreras Candi (1975).

La proporció dels monuments commemoratius dins del conjunt de l'escultura en l'espai públic

Però tornem al període del 1977 al 2009. Pot resultar interessant la proporció dels monuments commemoratius dins el total d'escultura col·locada a l'espai públic. El total d'obres d'art públic és de quatre-centes vint-i-tres, entre les noves i les antigues restaurades i reubicades, que havien anat a parar al magatzem sense una motivació política. En el càlcul s'inclouen les pintures murals i les obres col·locades a estacions de transport públic, però no els arbres singulars ni les fonts sense dedicatòria commemorativa. Així, doncs, resulta que els noranta-sis monuments commemoratius erigits des del 1977 representen el 23% del total de les intervencions d'art públic. La mitjana anual pel que fa a la globalitat d'obres d'art en lloc públic arriba a 13,2. Cal dir que cronològicament l'any 1992, el dels Jocs Olímpics, representa un boom extraordinari que arriba a les seixanta-quatre obres en un sol any. Per al conjunt de l'art públic —i no sols del commemoratiu—, es constata des del 2005 una clara tendència decreixent, tal com ja s'ha indicat.

Apliquem també en aquest cas la comparació quantitativa amb l'època franquista. El total d'obres d'art col·locades a l'espai públic entre els anys 1939 i 1975 va ser de dues-centes catorze, la meitat que en l'època constitucional posterior, i la mitjana anual fou de sis obres, però amb una diferència molt notable entre els primers dinou anys, amb una mitjana anual de dues obres, i la llarga alcaldia de Josep Maria de Porcioles (1957-1973). Entre el 1959 i el 1975 la mitjana anual va pujar a onze obres, amb un cim excepcional el 1970, atès que s'assoliren els trenta-quatre monuments erigits en un sol any per a poblar els nous jardins del palauet Albéniz i el de mossèn Cinto. Com que els monuments commemoratius foren setanta, representen el 32,7% del conjunt de l'art a l'espai públic, erigit durant aquella època. Per tant, pel que fa a les obres commemoratives, la proporció és superior al 23% de l'època constitucional.

Convé indicar un altre fet. Existeix una continuïtat en la política de la memòria tant en la Barcelona democràtica com en la franquista a causa de la continuïtat en el poder municipal en cada una de les dues èpoques, una continuïtat deguda a la designació governativa de les autoritats en l'època dictatorial i resultat del sufragi universal en l'època constitucional. Quatre alcaldes socialistes s'han succeït sense interrupció a Barcelona entre el 1979 i el 2009. Una certa tendència a la despolitització és perceptible en la fase darrera de les dues èpoques considerades, despolitització més accentuada en la franquista que en la constitucional.

Pel que fa a l'evolució cronològica, es poden indicar les següents particularitats en l'època constitucional quant al foment de la memòria per mitjà del monument. La ràpida restauració i reposició, el 1977, en temps de l'alcalde Socias, dels tres primers monuments commemoratius anteriors a la Guerra Civil, es va produir abans de la renovació democràtica dels ajuntaments i va anar seguida d'un alentiment en les intervencions a partir del 1979 fins a mitjan dels anys vuitanta. La incertesa generada pel cop frustrat del 23F, el 1981, hi degué influir.

El temps transcorregut entre el 1979 i l'erecció d'alguns dels monuments de més significació política democràtica i l'enderrocament dels de la memòria franquista

Encara que el mateix any 1977 comencés la subscripció popular per un monument a Francesc Macià, no s'inaugurà a Barcelona fins dotze anys després de l'aprovació de l'Estatut del 1979 i quan el personatge ja en tenia un a Vilanova i la Geltrú, el seu lloc de naixement, des del 1983, obra de Subirachs, i a les Borges Blanques n'erigirien un altre només dos anys després d'haver-se inaugurat el de Barcelona. La pruija d'aconseguir la màxima participació ciutadana en la determinació del model, la complexitat inviable del que el públic va votar i les desavinences entre l'Ajuntament socialista i la Generalitat convergent expliquen el retard per a dotar d'un monument la figura de Macià, que al final fou completament diferent del primer model seleccionat. La figura de Macià no era gaire còmoda políticament a causa del record dels fets de Prats de Molló del 1926 i per haver proclamat la República Catalana el 14 d'abril de 1931, encara que la va retirar tres dies després. Ara bé, la figura de Macià era ineludible, atès que la Generalitat instaurada el 1977 fou una recuperació de la del 1931 i no de la anul·lada el 1714.

Encara més incòmoda era la figura de Lluís Companys per haver protagonitzat la revolta del 6 d'octubre de 1934 i haver presidit la Catalunya convulsa de la Guerra Civil. El record del president màrtir, afusellat a Montjuïc el 1940, equivalia a una denúncia del franquisme. Per tot això, hagué d'esperar dinou anys a tenir el seu monument després de la renovació municipal del 1979. El mateix any 1998, en canvi, s'inaugurava el monument a Tarradellas, que havia mort només deu anys abans, però era una figura molt menys polèmica i més respectada per tots els sectors.

Dels quatre presidents de Catalunya en el segle xx, Prat de la Riba, el fundador de la Mancomunitat de Catalunya el 1914, fou el darrer a tenir monument a Barcelona, atès que hagué d'esperar vint anys després de l'Estatut del 1979. El fet d'haver estat home d'idees conservadores va endarrerir la seva assumpció per les esquerres governants a l'Ajuntament de Barcelona. Elogiat per la coalició que governava des del 1980 la Generalitat de Catalunya, al final també el llegat de Prat de la Riba va ser assumit pels dirigents socialistes. Injustament oblidat ha quedat Josep Puig i Cadafalch, el segon president de la Mancomunitat entre el 1917 i el 1923. Puig no morí prematurament el 1917 com el seu amic i company de partit Prat de la Riba, sinó als vuitanta anys, el 1956, i va haver de viure els anys dels pistolers, la dictadura de Primo de Rivera, el període d'ostracisme polític de la Segona República, l'exili del 1936 i el franquisme. Se li deu, en canvi, la fidelitat demostrada amb la refundació en la clandestinitat de l'Institut d'Estudis Catalans el 1942. Puig i Cadafalch és l'únic president que no ha tingut un bust al Pati dels Tarongers de la Generalitat fins al gener de 2015, al costat dels de Prat de la Riba (inaugurat pel mateix Puig i Cadafalch), Macià, Companys, Irla i Tarradellas.

Al marge dels presidents, altres figures representatives del catalanisme republicà de centreesquerra com Manuel Carrasco i Formiguera o Josep M. Batista i Roca trigaren molt a tenir un monument a Barcelona. Carrasco i Formiguera, un dels fundadors d'Unió Democràtica de Catalunya el 1932, es va veure obligat a sortir de Catalunya durant la Guerra Civil, malgrat la seva fidelitat provada a la Generalitat republicana. Va marxar al País Basc, però el vaixell on anava des de territori francès va ser capturat pels franquistes i Carrasco i Formiguera va ser afusellat a Burgos el 1938 per separatista i republicà malgrat ser un catòlic notori. El seu cas és molt representatiu de l'esquinçament provocat per la tragèdia de la Guerra Civil. Gairebé tothom podia estar d'acord amb un monument a la seva memòria, però no el tingué fins vint-i-tres anys després del primer ajuntament democràtic de la ciutat de Barcelona, i això que ja l'any 1938 s'havia decidit erigir un monument a la seva memòria.

Josep Maria Batista i Roca, iniciador de l'escoltisme catalanista, fundador de Palestra —organització de joventut independent dels partits—, representant oficis del president Companys a Londres el 1938, fundador de l'Anglo-Catalan Society i figura molt activa a l'exili, trigà també molt, encara que força menys que Carrasco i Formiguera, a tenir el seu monument malgrat l'interès dels col·lectius que s'hi identificaven. El seu nacionalisme radical no hi ajudava. En un carrer secundari i mig amagat, al barri de les Corts, el seu monument s'inaugurà disset anys després del 1979.

En l'àmbit de la supressió dels monuments de la memòria franquista, encara va ser més lenta i prudent la conducta de l'Ajuntament de Barcelona des del 1979 fins fa molt poc. Després de suprimir o canviar les dedicatòries i els símbols del monument a la victòria del Cinc d'Oros, del monument als caiguts de la Diagonal i del dedicat al fundador de la Falange Española, tot plegat portat a terme fins al 1981, només es van suprimir dos monuments d'ordre molt secundari. Fins al 1986 no es traslladà l'estàtua equestre del general Franco del Pati d'Armes del castell de Montjuïc al museu militar del mateix indret. Cal tenir en compte que trenta anys després de la mort del dictador, la seva estàtua equestre continuava al costat dels Nous Ministeris a Madrid i, per tant, convé valorar en aquest context la decisió presa a Barcelona molt abans. En l'ensurt del 23F del 1981 rau probablement l'explicació de la passivitat de l'Ajuntament pel que fa als monuments franquistes. Però la passivitat es perllongà fins molt després de la consolidació evident del règim constitucional. Calgué esperar vint-i-sis anys després del 1979 per a la desaparició del monument als caiguts situat a la Diagonal i trenta anys per a la demolició del dedicat a José Antonio Primo de Rivera, un espai de temps equivalent a tota una generació. I això que els grups d'extrema dreta extraparlamentària no havien escollit cap dels dos indrets per a les seves concentracions del 12 d'octubre ni tampoc del 20 de novembre, que són les efemèrides d'aquest sector.

Iniciativa popular i realització pel poder públic

La creació de monuments commemoratius depèn del poder públic, fins i tot quan la iniciativa parteix d'un sector de la societat. Les iniciatives més reeixides provenen de la combinació i la sintonia de tots dos. El poder públic, fins i tot en una dictadura, vol que les contribucions a la memòria parteixin de la iniciativa popular, com a mínim aparentment. En una democràcia liberal, necessàriament pluralista, cal comptar amb l'acceptació, si més no passiva, de la majoria de la població. La proposta d'un monument discutit i polèmic neix amb mal peu i no

sol arribar a tenir l'aprovació municipal. Només sobreviu la memòria amb un consens ample i no la imposada des del poder, com va passar durant el franquisme.

Les associacions que han reclamat un monument asseguruen la presència i l'escalf dels seus membres i simpatitzants el dia de la inauguració, al costat de les autoritats, i aquestes associacions poden arribar a organitzar fins i tot cerimònies periòdiques al voltant del monument.

Cada vegada ha estat més excepcional la subscripció popular, una forma de participació i d'identificació dels ciutadans. Només en els primers temps preautonòmics i els dels inicis autonòmics funcionà la subscripció popular en un nombre significatiu de casos. Però cal advertir que fins i tot amb subscripció popular, la contribució econòmica municipal sempre ha resultat indispensable. Mai no s'ha limitat l'Ajuntament a la simple aprovació i a decidir-ne la ubicació. No sempre han estat fàcils ni fluides les relacions entre el poder local i les associacions que han reclamat un monument, encara que finalment, per mitjà d'estires-i-arronses, s'hagi arribat generalment a un acord. Veiem alguns exemples de la col·laboració i de les desavinences entre les associacions promotores i l'Ajuntament de Barcelona.

L'Associació Pro-Memòria als Immolats per la Llibertat de Catalunya promogué i contribuï econòmicament amb una subscripció a la realització del monument *La Pietat*, versió secularitzada del model de la Mare de Déu amb el Crist a la falda després del descendiment de la creu. Es troba des del 1984 al recinte extern del Parlament de Catalunya, al costat de la porta de la biblioteca. L'Amical de Mauthausen va promoure el monument del Parc de la Ciutadella, inaugurat el 1987 i dedicat als barcelonins morts als camps nazis. L'Associació Catalana d'Expresos Polítics va reclamar insistentment un monument als que foren afusellats pel franquisme a l'antic espai del Camp de la Bota. Es troba des del 1992, l'any dels Jocs Olímpics de Barcelona, al començament de la rambla de Prim. Però la inscripció col·locada per l'Ajuntament no va agradar a l'Associació. Hi deia: «Als afusellats del Camp de la Bota. A totes les víctimes de la Guerra Civil». A l'Associació li desagradava perquè els morts als qui volia retre homenatge havien estat afusellats allí després de la Guerra Civil. L'Associació Catalana d'Expresos Polítics es negà a celebrar cap acte al voltant del monument. Desaparegué el raig làser que il·luminava la columna i també el jardinet que l'envoltava. El maig del 2004, a punta de celebrar-se el Fòrum de les Cultures i per evitar cap possible incident, l'Ajuntament afegí a la inscripció: «...i de la postguerra, 1936-1952». L'Associació Catalana d'Expresos Polítics continuà disgustada pel fet que en el mateix paquet es col·loquin els militars aixecats contra la República i els condemnats a mort després del 1939 per consells de guerra.

Amb el Memorial 1714 tampoc no han estat fàcils les relacions de l'Ajuntament ni tampoc entre aquest i els veïns del Fossar de les Moreres. Es tractava d'un indret molt degradat de Ciutat Vella i els grups nacionalistes catalans agrupats en el Memorial 1714 en reclamaren la remodelació. Un primer projecte del 1981 preveia la desaparició de les parades fixes adossades al mur de la basílica de Santa Maria del Mar, l'enderroc dels magatzems edificats sobre el Fossar, la plantació de moreres i la restauració del passadís elevat que comunicava, des del 1700, el desaparegut Palau del Virrei amb la tribuna de la basílica. El Secretariat del Memorial 1714 afegia al projecte una plataforma piramidal on havia de cremar una flama perpètua, i volien que l'espai lliure fos més gran que el previst en el projecte municipal. Deixats

de banda els dos projectes per desacord entre les dues parts, se'n va encarregar un tercer a l'arquitecta Carme Fiol, que es portà a terme el 1988, i la nova plaça, un cop desapareguts el passadís elevat i els magatzems, va ser inaugurada per l'alcalde Pasqual Maragall el 10 de setembre de 1989, el dia abans de la Diada d'aquell any. S'hi aixecà un mur baix de granit vermell que separa l'espai del Fossar del carrer de la Basílica i té gravats en lletres grans els famosos versos de Frederic Soler: «Al Fossar de les Moreres no s'hi enterra cap traïdor/fins perdent nostre banderes/ serà l'urna de l'honor». El mur es troba damunt un suau pendent amb rajoles vermelles que simbolitza ensems la fossa i el color de la sang. El més interessant des del punt de vista de la relació entre memòria i espai és que s'aconseguí la funció commemorativa sense el monument figuratiu tradicional i, alhora, s'ampliava l'espai públic. El 1915 els versos de Frederic Soler havien estat reproduïts en una làpida col·locada a la paret pels Néts dels Almogàvers, una agrupació de joves obrers del Casal Nacionalista Martinenc, al barri del Clot. L'Ajuntament féu una làpida en bronze definitiva —fins que el 1939 va ser destruïda— i ara la inscripció es troba magnificada en el mur baix. Però restava pendent la discutida qüestió del peveter reclamat pel Memorial 1714. Finalment, el 2001 va ser instal·lat en forma de columna corbada, i així omplia el buit d'un espai on predomina la sensació d'absència i de vulnerabilitat. Però no hi va haver cerimònia d'inauguració del peveter per l'oposició d'una part dels veïns, que es queixaven de no haver estat consultats.

Al pla de Palau el Memorial 1714 havia aconseguit, el 1984, col·locar un bust del general Josep Moragues, el general antiborbònic, executat després de la Guerra de Successió. Era un retrat imaginari, atès que no se'n té cap. Per exemple, imatges de Jaume I passen per retrats d'aquest rei quan foren pintades més de cent anys després. Però aquella primera obra que recordava Moragues va ser rebutjada per l'Ajuntament, que la va substituir el 1999 per l'actual monument a la plaça de Pau Vila. Està format per sis blocs de marbre blanc, amb uns versos de Paul Celan en alemany i en català, i un pal de bandera gruixut com un pal de nau amb una senyera catalana que oneja sola permanentment. Es tracta d'un lloc molt menys transitat que el pla de Palau i el conjunt està mig tapat pels arbres. Sorprèn el rebuig d'un retrat imaginari que ja s'havia divulgat, en no tractar-se d'un estudi històric sinó d'un homenatge memorial. Al portal de Mar, al costat del mateix indret, el cap del general Moragues estigué exposat dins una gàbia durant dotze anys després de la seva execució. El Memorial 1714 aconseguí que al peu del pal s'afegissin els versos de Guimerà, escrits el 1887: «Lo cap d'en Josep Moragues/ viatger , vingues d'on vingues/ si tens lo cor honrat,/ flecta els genolls i prega,/ com fill davant lo cap/ del pros Josep Moragues, /lo nostre general». Finalment, l'any 2013, el bust figuratiu i ja popular de Moragues fou col·locat al pla de Palau. És una rèplica del que s'erigí a Sort el 1981, obra de Rosa Martínez.

Per oposició a l'estretor del lloc i als conflictes d'interessos que calia superar en un espai urbà antic com el Fossar de les Moreres, l'altre espai memorial barceloní, aquest completament nou, el Fossar de la Pedrera, és un ample terreny on diversos col·lectius han anat col·locant amb notable llibertat les seves làpides i records d'homenatge en una zona funerària perifèrica. Però també aquí, no obstant això, hi va haver desavinences. La versió en bronze de *La Pietat* del Parlament va ser col·locada al vessant de la muntanya i això desagradà a l'Associació Pro Immolats per Catalunya, que aconseguí que fos traslladada a l'esplanada el 2002.

L'indret era una pedrera que feia de fossa comuna dels morts sense recursos. Allí foren enterrats els afusellats durant la postguerra franquista. L'aridesa del penya-segat contrasta amb un gran prat sempre verd. S'hi accedeix passant pel cementiri i pujant una escalinata deliberadament tosca. Un conjunt de pilars expliquen el significat del memorial i contenen gravats els noms dels afusellats a Barcelona, agrupats per anys.

A la dreta es troben *La Pietat* i a continuació el senzill mausoleu a Lluís Companys. Cada 15 d'octubre, la data del seu afusellament el 1940, el Govern de la Generalitat i totes les representacions dels partits parlamentaris, llevat del PP, el visiten per dipositar-hi una ofrena floral. El mausoleu està rodejat d'un estany amb aigua que raja constantment per la paret, amb arbres al costat del vessant. A l'esquerra i dins del prat, deu blocs de pedra amb el nom de cada camp d'extermini nazi recorden l'Holocaust. La comunitat jueva de Barcelona impulsà aquest conjunt, inaugurat el 1995. Al fons i al peu del penya-segat, diversos grups han disposat làpides, monòlits i inscripcions diverses, una mica caòticament. Entre aquests hi ha el dedicat a Joan Comorera com a fundador del PSUC, el que homenatja els combatents de les Brigades Internacionals morts a la Guerra Civil espanyola i el que recorda els guerrillers morts contra el franquisme i altres. Tot plegat fa la sensació de lloc actiu de memòria malgrat la reclusió funerària de l'espai.

Un cas de resposta popular espontània i positiva a l'erecció d'un monument commemoratiu va ser el dedicat a les víctimes dels bombardeigs aeris damunt Barcelona del 1937-1938. Es va escollir l'obra minimalista *Encaix* de l'escultora Margarita Andreu i es troba des del 2003 a la Gran Via de les Corts Catalanes, davant del cinema Coliseum. En aquest indret, el març del 1938, un camió carregat d'explosius va ser impactat per una bomba aèria i els edificis de banda i banda, al costat del creuament del carrer de Balmes van resultar completament destruïts, i alhora l'ona expansiva causà seriosos desperfectes, sense víctimes, a l'edifici de la Universitat. Barcelona va ser, amb altres ciutats catalanes, de les primeres a patir bombardeigs indiscriminats per a terroritzar la població, un acte que assoliria proporcions esgarrifoses poc després, durant la Segona Guerra Mundial. Al peu del monument es va posar una urna amb els noms de les víctimes que es coneixen i que s'acosten a un miler només a la ciutat de Barcelona. Els dies següents a la inauguració del monument de la Gran Via, algunes persones hi van dipositar rams de flors individualment.

Un dels darrers monuments commemoratius barcelonins va ser fruit d'una perfecta entesa entre les autoritats polítiques i l'associació interessada. Es tracta del monument aixecat el 2003, davant l'estació de Meridiana-Fabra i Puig, en commemoració de les vint-i-una víctimes de l'atemptat d'ETA a Hipercor el 19 de juny de 1987. Rep la col·laboració de l'Associació Catalana de Víctimes d'Organitzacions Terroristes i fa referència a fets que ja són d'època constitucional i autonòmica i no dels temps franquistes. L'associació s'escindí de la que té la seu a Madrid i que havia nascut el 1981. La separació fou per la discrepància envers la política seguida per l'associació espanyola. Les associacions dels afectats pel terrorisme han de defensar els drets de les persones traumatitzades i el deure d'aportar-les solidaritat i auxili, però la catalana no ha volgut mobilitzar-se en manifestacions contra la negociació per la pau com es va fer a Madrid. La línia de l'associació catalana féu fàcil l'entesa amb el Govern de la Generalitat. El 2007, en commemorar-se el vintè aniversari de l'atemptat, es va celebrar al voltant del monument un acte presidit pel president de la Generalitat, l'alcalde de Barcelona i

el ministre de l'Interior del Govern espanyol. Semblava convertir-se aquest indret en lloc de memòria amb rememoració periòdica.

En canvi, un cas d'estira-i-arrotonsa entre l'Ajuntament i les entitats civils va ser el de la reconstrucció de les quatre columnes, dissenyades per Puig i Cadafalch, com a símbol noucentista de les quatre barres de la senyera catalana. Aquestes columnes foren erigides a Montjuïc el 1919, entre els dos primers pavellons, acabats el 1923, del que seria l'espai de l'Exposició Internacional del 1929. Sota la dictadura de Primo de Rivera, havien estat enderrocades el 1928 pel seu simbolisme catalanista. Una seixantena d'entitats en reclamaren la reconstrucció durant deu llargs anys, amb la resistència passiva de l'Ajuntament fins que aquest cedí i l'obra s'acabà el 2010 amb una dedicatòria als patriotes catalans de tots els temps, però sense fer esment al seu autor, Puig i Cadafalch.

En conclusió, els llocs de memòria no han periclitat ni són únicament una matèria d'estudi dels historiadors, com Pierre Nora anuncià fa temps a *Les Lieux de Memoire*, el 1984. Hi ha monuments que tendeixen a perdre el seu significat de llocs de memòria, altres que el conserven viu i, per últim, altres que l'adquireixen segons les circumstàncies polítiques i les preocupacions del moment. Uns pocs són lloc de commemoració anual o periòdica.

La present comunicació és l'anticipi d'un estudi més aprofundit als arxius municipals barcelonins sobre el procés complet, de la proposta a la inauguració, dels monuments commemoratius a Barcelona durant el període aquí considerat.

CONCLUSIONS

La cohesió social necessita la identitat col·lectiva, ja que aquesta és inseparable de la memòria, la qual no és possible més que amb polítiques de la memòria, i els monuments commemoratius en formen part. Alhora, pertanyen al patrimoni, amb independència de la qualitat artística que tinguin i del temps transcorregut des que es van erigir, menor generalment que el que ens separa dels monuments de segles reculats. L'antiguitat no ha de ser sobrevalorada en detriment del significat.

El marc sociocultural actual és poc propici als monuments commemoratius, però se n'ha continuat promovent de nous tant per la pressió de les associacions civopolítiques com per la consciència de la necessitat de reactivar la memòria col·lectiva en benefici de la consciència democràtica i del sentiment nacional de Catalunya. De tota manera, el ritme ha estat descendent fins al punt que, després d'haver cobert les referències històriques bàsiques, ens trobem possiblement al final de l'època dels monuments commemoratius que començà a Catalunya en el decenni dels vuitanta del segle XIX.

S'ha elaborat una relació de les intervencions en aquest àmbit des del 1977, l'any de les primeres eleccions democràtiques i del restabliment provisional de la Generalitat, fins al 2009, amb especial atenció a dos espais de memòria, l'un més antic però completament remodelat i renovat, el Fossar de les Moreres, i l'altre, completament nou, el Fossar de la Pedrera, al cementiri de Montjuïc.

Un càlcul a partir de la relació presentada dona vuitanta-nou monuments nous, tots ells dedicats a personatges i fets locals o de dimensió catalana, llevat de setze, que presenten

altres referències espanyoles o internacionals. Del nombre global, uns trenta-dos dels nous estan relacionats amb la memòria democràtica catalanista i antifranquista. Si afegim els cinc monuments que sota el franquisme s'havien retirat i que es van restablir a partir del 1977, més les dues dedicatòries reposades, el total és de noranta-sis monuments commemoratius nous o restaurats entre el 1977 i el 2009. Durant el mateix període, cinc monuments de la memòria franquista van ser retirats i a dos més se'ls va substituir la inscripció franquista per una altra. El total d'intervencions resulta ser, així, de cent dos al llarg de trenta-dos anys. La mitjana anual ha estat de 3,1 intervencions.

Cronològicament, es registra una concentració en el període del 1984 al 1993 amb quaranta-una intervencions en nou anys, amb una mitjana anual de 4,5 intervencions. Durant el sol quadrienni del 1990 al 1993 es registren vint-i-una intervencions, de manera que, malgrat la preeminència emblemàtica de les torres de comunicacions de Norman Foster a Collserola i de Calatrava a Montjuïc, resulta evident que els Jocs Olímpics del 1992 promogueren un període d'auge dels monuments commemoratius, a la vegada que es realitzaven grans transformacions urbanístiques. Es tracta d'un fenomen similar al que va ocórrer amb l'Exposició Universal del 1888 i amb l'Exposició Internacional del 1929. Després d'una darrera punta el 2006, amb sis intervencions, es registra a continuació una clara tendència descendent.

Pot resultar interessant la comparació amb el període franquista, del 1939 al 1975. La seva durada supera en pocs anys el del 1977 al 2009: trenta-set anys enfront de trenta-dos. Sota el règim franquista s'aixecaren a Barcelona seixanta-tres monuments commemoratius i altres set foren reconstruccions de monuments enderrocats al començament de la Guerra Civil. En total, setanta intervencions, que augmenten a vuitanta-sis si s'afegeix que es retiraren sis monuments per ser considerats propis de la memòria catalanista i republicana, després d'haver desfet tres monuments erigits en els anys de la Guerra Civil. Al mateix temps, altres cinc, que ja eren al magatzem municipal des del 1937, foren fosos per a refer la figura de la Mercè a la cúpula de la seva basílica. La mitjana anual d'intervencions fou de 2,3, inferior a la mitjana de 3,1 del període del 1977 al 2009.

Resulta significativa la proporció dels monuments commemoratius dins el total d'escultura col·locada a l'espai públic. Durant el període del 1977 al 2009, el total d'obres d'art públic col·locades fou de quatre-centes vint-i-tres, entre les noves i les antigues restaurades i aquelles que havien anat a parar al magatzem sense una motivació política i que foren situades en altres llocs públics. En el càlcul s'inclouen les pintures murals i les obres col·locades a estacions de transport públic, però no els arbres singulars ni les fonts sense dedicatòria commemorativa. Així, doncs, resulta que els noranta-sis monuments commemoratius erigits des del 1977 representen el 23 % del total. La mitjana anual instal·lada pel que fa a la globalitat d'obres d'art en lloc públic arriba a 13,2. Cal dir que cronològicament l'any 1992, el dels Jocs Olímpics, representa un boom extraordinari que arriba a les seixanta-quatre obres en un sol any. Per al conjunt de l'art públic —i no sols del commemoratiu—, es constata que des del 2005 hi ha una clara tendència decreixent, ja abans de les restriccions en la despesa pública.

Apliquem també en aquest cas la comparació quantitativa amb l'època franquista. El total d'obres d'art col·locades a l'espai públic entre els anys 1939 i 1975 va ser de dues-centes catorze, la meitat que en l'època constitucional posterior, i la mitjana anual fou de sis, però

amb una diferència molt notable entre els primers dinou anys, amb una mitjana anual de dos, i la llarga alcaldia de Josep Maria de Porcioles (1957-1974). Així, entre el 1959 i el 1975 la mitjana anual va pujar a onze amb un cim excepcional el 1970, atès que s'assoliren els trenta-quatre monuments erigits en un sol any per a poblar els nous jardins del palauet Albéniz i el de mossèn Cinto. Com que els monuments commemoratius foren setanta, representen el 32,7% del conjunt de l'art a l'espai públic, erigit durant aquella època. Per tant, pel que fa a les obres commemoratives, la proporció és superior en el període franquista al 23% de l'època constitucional. En qualsevol cas, s'observa una mitjana anual de 2,3 intervencions durant tot el període franquista en comparació amb la mitjana de 3,1 del període constitucional, a partir del 1977.

La forma en què tingué lloc la transició a la democràcia explica que calgués una llarga espera per a l'erecció dels monuments als antics presidents de la Generalitat de Catalunya: Macià no tingué monument a Barcelona fins al 1991 (catorze anys després del moment clau de la transició democràtica); Companys, fins al 1998 (el mateix any que Tarradellas, mort només deu anys abans), i Prat de la Riba hagué d'esperar al 1999, vint-i-dos anys després de les primeres eleccions democràtiques. I encara més es trigà a treure els monuments franquistes. Si l'estàtua del general Franco al Pati d'Armes del castell de Montjuïc es va traslladar al museu veí el 1986 (molt abans que se'n retirés una de similar a Madrid), el monument als caiguts a l'avinguda Diagonal no desaparegué fins al 2005, i el del fundador de Falange Española, fins al 2009.

No sempre ha existit un perfecte acord pel que fa a les inscripcions i als punts de col·locació dels monuments entre les associacions que els reclamaven i les autoritats polítiques, encara que s'hagi arribat finalment a un acord per ambdues parts, i aquí s'examinen alguns exemples com el del Fossar de les Moreres, el dedicat a Josep Moragues, l'erigit en record dels afusellats al Camp de la Bota i la llarga resistència municipal a la reconstrucció de les quatre columnes de Puig i Cadafalch a Montjuïc.